

דף קטז

'אע"פ שאין חרוסת מצוה. ואי לא מצוה משום מאי מייתי לה? אמר רבי אמי: משום קפא... קפא דכולהו – חמימי'. ואם תאמר אם כן מדוע צריך חרוסת דוקא, ישתמש בחמין כבכל ימות השנה? ויש לומר שגם לתנא קמא יש מצוה בחרוסת זכר לתפוח או לטיט כדלהלן. [ודברי אביי 'הלכך צריך לקהוייה...'] – באים כתנא קמא, דמסתמא הלכה כמותו כנגד ראבר"צ, אלא שסובר שאינה נחשבת מצוה ככל המצוות לברך עליה, כי על כל דבר שעושים מפני הסכנה אין מברכים עליו [כשם שאין מברכים על מים אחרונים] (מרומי שדה קיד) עפ"י דברי הרמב"ם בפירושו למשנה שלראבר"צ מברכים על החרוסת. וע"ע סמ"ק קמד).

א. לכאורה אין מובן לדבריו מדוע נגרע מערך מצוה זו מפני שהיא מונעת סכנה, ולמה לא יברכו עליה, הלא היא מצוה? ועוד, מלשון הגמרא 'אי לא מצוה משום מאי מייתי לה...'. משמע שלת"ק אין טעם אחר להבאת חרוסת מלבד סכנה? ונראה לפרש על פי דרכו שלת"ק עיקר הבאתה אינו אלא משום קפא, ומאחר שצריך לבטל הקפא שוב הצריכוהו חכמים שיעשה כן בחרוסת דוקא, זכר לתפוח ולטיט, הלכך אין מברכים כי עיקרה רק מפני הסכנה. וזהו ששאלו למה היא באה מאחר ועיקרה אינו בא למצוה. ולראבר"צ תקנו להביאה למצוה ולא רק משום קפא, הלכך צריך לברך עליה.

ב. במפרשים מובאים טעמים נוספים מדוע אין מברכים על החרוסת: לפי שאינה אלא לזכר; שאינה אלא לטיבול המרור וטפלה אליה; שנכללת בברכת המרור מפני שגם היא זכר לשעבוד כמו המרור [ולפי טעם זה יש להקדים הברכה לטיבול, כדברי מהר"ל וא"ר (תעג, כו), ומיושבת קושית המג"א הלא יש הברכה מתיחסת רק לאכילה ומדוע להפסיק בטיבול]; מפני שצריך לנערה מן המרור ואין מצוה באכילתה; מפני שבזמן הבית שהמרור מדאורייתא, לא היו כוללים את החרוסת שמדרבנן עם המרור בברכה – הלכך לא נתקנה לה ברכה מעולם.

'אלא אמר רב ספרא: הכי קתני, אין אנו מטבילין אפילו פעם אחת, הלילה הזה שתי פעמים'. יש מי שמפרש: שבכל הלילות אין מטבילים ירק בברכה אפילו פעם אחת כי הירק בא בתוך הסעודה או בסופה וברכת הפת פוטר אתו, ואילו הלילה הזה שתי פעמים – בברכה, קודם הסעודה, 'בורא פרי האדמה' בטיבול ראשון, ו'על אכילת מרור' בטיבול שני (עפ"י מחזור ויטרי. מובא ב'סדר ליל פסח', וכן המובאות דלהלן).

'שתי פעמים'. אף על פי שלא ראה התינוק עד עתה אלא טיבול אחד – הרי המרור והחרוסת על השלחן מוכנים לטיבול. ועוד מצינו בדברי הראשונים, וכן משמע מלשון המשנה והגמרא, ששאלות אלה נתקנו לאב שיסב תשומת לב הבן לשינויים אם לא שאל הבן מעצמו. וגם נתקנו שאלות אלה אף לגדולים שישאלו אעפ"י שהם יודעים (עפ"י רשב"ק).

(ע"ב) 'בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים... לי בצאתי ממצרים'. כל המשעבדים נקראים 'פרעה' וכל הגלויות נקראות בשם 'מצרים', שמצרים לישראל. ורק בזכות זה שהמקום גאל אותנו ממצרים, נטע בנו חרות נצחית ששוב אי אפשר לנו להשתעבד לשום פרעה. ואפילו בתוקף גלויותינו היינו תמיד בפנימיות לבנו בני חורין גמורים. עבדים מלבר ובני חורין מלגו, עבדים בגוף ובני חורין ברוח ונפש (עפ"י מהר"ל). וזהו שאנו אומרים בברכת קריאת שמע 'יוצא את עמו ישראל מתוכם לחרות עולם'.

'לפניך אנחנו חייבים להודות להלל לשבח לפאר לרומם להדר לברך לעלה ולקלס... ונאמר לפניו הללויה'. הרי כאן תשע לשונות של שבח והללוי' לבסוף – כנגד עשרה מאמרות של שבח שספר תהלים נאמר בהם, ניצות, ניגון, משכיל, מזמור, שיר, אשרי, תהילה, תפילה והודאה. גדול מכולם הללוי' שכולל שם ושבח בבת אחת כדלהלן (עפ"י מהר"ל).

'הוציאנו מעבדות לחרות' – ביציאת מצרים.
'מיגון לשמחה' – על הים, שאז היו בצרה ויגון.
'ומאבל' – לאחר מעשה העגל שכתוב שם ויתאבלו, 'ליום טוב' – למחילת עוונות ביום הכיפורים, כשירד משה מן ההר ושני לוחות בידיו. ואמרו חכמים: לא היו ימים טובים לישראל כחמשה עשר באב ויום הכפורים.
ומאפלה לאור גדול' – ממאפליה של המדבר לאורה של ארץ ישראל.
ומשעבוד לגאולה' – שבימי השופטים היו עדיין משועבדים לגויים שכניהם, ובימי דוד ושלמה נשלמה גאולתם וישבו לבטח על אדמתם (עפ"י הגר"א).

ועוד פרשו חמש הודאות הללו על הצלתנו משעבוד כל המלכויות:
מעבדות מצרים – לחרות.
מיגון – בבל – לשמחה (שכן גדול היה היגון ביחוד בחורבן הבית, וגדולה השמחה בבנינו שנית).
מאבל – של מדי – ליום טוב (כאמור במגילה ומאבל ליום טוב).
ומאפלה – של יון (כמו שדרשו ז"ל על הכתוב וחשך – זו מלכות יון שהחשיכה עיניהם של ישראל) – לאור גדול (בנס חנוכה. רמז: 'נר' עולה 'אור גדול').
ומשעבוד – המלכות הרביעית, שאין נראה לה קץ וכאילו נשתקענו חלילה בעבדות עולם – לגאולה שלמה במהרה בימינו (עפ"י הגדה של פסח מעשה נסים לג"ר יעקב לורברבוים בעל נתיבות המשפט, חות דעת, חק יעקב ועוד).

'ככתבם וכלשונם'

'חכם בנו – שואלו... ואפילו שני תלמידי חכמים שיודעין בהלכות הפסח שואלין זה לזה' – 'ההגדה של פסח נתייסדה על פי גדולי חכמי התורה כדי שנוכל לקיים בה מצות והגדת לבנך וגו'. ולכן אפשר ללמוד ממנה את דרכי ההוראה לילדים וחינוכם. דוגמא; נוכל למצוא בה את ההוראה דרך שאלה ותשובה, ובעיקר הצורך לעורר שאלות מצד הילד – 'כדי שישאלו התינוקות'.
וכן ענין ההמחשה – 'מצה זו', 'מרור זה';
ציורים חיים – 'לעולם יראה... כאילו הוא יצא ממצרים'; 'אילו לא הוציאנו... היינו אנו ובנינו... משועבדים לפרעה במצרים';
'דיינו' – היינו לפרט ענין גדול לחלקים קטנים כדי שיוכל להתרכז ולהתבונן בכל פרט בפני עצמו, כי ענין גדול מורכב מכמה חלקים קשה להרגישו כראוי בבת אחת; ואחר כך: 'על אחת כמה וכמה וכו' וכו' הרבה דברים מעין אלה. והיינו 'פדגוגיה' על פי התורה.

אבל כתוב 'ואפילו כולנו חכמים וכו'". וכן בגמרא שאם אין לו בן או אשה הוא שואל לעצמו, ואפילו שני תלמידי חכמים שואלין זה לזה. וקשה איך נתנו נוסח שיה לילד ולחכם, ומה התועלת לשאול לעצמו? אבל הטעם הוא משום שממזוות הלילה היא להשיב האמת של יציאת מצרים אל הלב, ואם אמנם השכל חכם הוא, הלב הוא 'עם הארץ' וגם ילדות יש בו, והשבת האמת אל הלב דורשת אותו הלשון ואותו הסגנון ממש כמו הלשון והסגנון בהם מסבירים לילד. וזה כלל גדול בעבודת ה' (מכתב מאליהו ח"ד עמ' 249).

'מתחיל בגנות ומסיים בשבח...'

'מצינו בגמרא שתי דעות בפירוש הגנות והשבח שנאמרו במשנה: רב אמר מתחילה עובדי עבודה זרה היו אבותינו (זוהי הגנות, והשבח – ועבשו קרבנו המקום לעבודתו). ושמואל אמר עבדים היינו לפרעה במצרים (היא הגנות של עבדות, והשבח – ויוציאנו ה' אלקינו). ואפשר לומר שאין אלה שתי דעות מחולקות אלא מר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליגי. לכך אנו עושים כשתי הדעות הללו גם יחד, אלא שפותחים ב'עבדים היינו' כדעה השניה. ויש טעם לדבר זה וכדלהלן.

כל עיקר יסוד ההגדה שהיא בגנות ובשבח, אנו יודעים מן הכתוב כי ישאלך בנך מחר לאמר: מה העדת והחקים... ואמרת לבנך: עבדים היינו לפרעה במצרים ויוציאנו ה' ממצרים ביד חזקה וגו'. הרי גנות ושבח אמורים במקרא מפורש. וכיצד יכול רב לחלוק ולומר דעה אחרת? – אלא שכנגד ארבעה בנים דיברה תורה. שכך נזכרו בתורה ארבע פעמים 'בן' לענין הגדה: והיה כי יאמרו אליכם בניכם מה העבדה הזאת לכם (שמות יב); – והגדת לבנך ביום ההוא לאמר בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים (שם יג); – והיה כי ישאלך בנך מחר לאמר מה זאת ואמרת אליו בחזק יד הוציאנו ה' ממצרים וגו' (שם); – והרביעי – כי ישאלך בנך (דברים ו).

ארבעה בנים אלה לפי סדר המקרא הם: רשע, שאינו-יודע-לשואל, תם וחכם. ארבעה אלה גדורים במהותם רק בשני גדרים: רשע וחכם, ואילו שאינו-יודע-לשואל נטפל לרשע, והתם – לחכם (ראה להלן).

הואיל ודיברה תורה כנגד ארבעתם ומצינו שבתשובה לחכם דיברה תורה בסגנון של פתיחה בגנות וסיום בשבח – עבדים היינו, ויוציאנו; מזה ידענו שגם התשובה לרשע צריכה שתהא בסגנון של פתיחה בגנות וסיום בשבח, אלא שהתוכן אחר, לפי דעתו של הבן. לפיכך מודים הכל שההגדה לרשע היא 'מתחילה עובדי עבודה זרה היו אבותינו' – כמוך אתה, היא הגנות, 'ועבשו קרבנו המקום לעבודתו' וגם אתה סופך להתקרב כמונו אנו, וזה השבח. ואילו לנטפלים אל השנים האלה, הכל מודים גם כן שההגדה אליהם היא רק חצי הגדה, הסיים של שבח בלבד, ומדלגים על הפתיחה של גנות, כיון שאינם מסוגלים לשמוע הגדה שלמה. וחצי ההגדה של זה ושל זה, שניהם גם כן אמורים בכתוב. לשאינו יודע לשואל – סיומה של ההגדה לרשע: בעבור זה – שאקיים מצותי – עשה ה' לי, כלומר: קרבנו לעבודתו. ולתם, אף הוא אמרים לו סיומה של ההגדה לחכם: 'בחזק יד הוציאנו ה' ממצרים מבית עבדים'. על כל הדברים האלה אין מחלוקת. על מה נחלקו? במי מתחילים. אם מתחילים מההגדה לרשע שהוא נזכר בתורה ראשון בארבעת הבנים, או פותחים בהגדה לחכם שהוא האחרון מן הסדר הכתוב בתורה.

כיון שבעל ההגדה סידר את סדר הבנים בסדר שונה מן התורה (מן הטעם שיבואר להלן): חכם רשע תם ושאינו יודע לשאול, ממילא הוצרך לפתוח גם בהגדת החכם תחילה: עבדים היינו לפרעה במצרים ויוציאנו וכו'. כיון שגמר הגדתו של החכם, כאן מצא בעל ההגדה מקום להזכיר שיש עוד הגדה אחרת, לפי שגם הבנים חלוקים, ומקדים ואומר 'כנגד ארבעה בנים דיברה תורה' ואומר לכל אחד את תשובתו בקצרה ואחר כך פותח שוב בהגדה לרשע בארוכה, כשם שפתח בתחילה בהגדת החכם.

ושתיה ההגדות הללו אף הן משולבות אחת בשניה. כיצד?

עבדים היינו וכו', ואיך הגענו לכך? על ידי שמתחילה עובדי עבודה זרה היו אבותינו, והיה צורך למרק את ירושת האבות הפושעים והחוטאים על ידי יסורי הגלות של הבנים. ויוציאנו ה' אלקינו משם – בזכות מה? בזכות המצוות, כי הקב"ה ידע בנו אשר נקבל עלינו – ועכשו קרבנו המקום לעבודתו'.

טעם הדבר לשינוי סדר הבנים בהגדה, מהסדר שהם כתובים בתורה, שבתורה הסדר הוא: רשע, שאינו יודע לשאול, תם וחכם, ואילו בהגדה: חכם, רשע, תם ושאינו יודע לשאול – לפי שבשעה שבישר משה רבינו לישראל מפי הגבורה את בשורת הבנים (כי יאמרו אליכם בניכם...), עדיין היו במצרים וכל העם נכונים היו לקבל עליהם עול מלכות שמים. איש מהם אינו מעלה על דעתו כי אפשר הדבר שמן העם הזה יצא בן מלעיג על דברי ה'.

אז בישר להם משה שיולידו בנים ובני בנים ועתידים שיהיו ביניהם גם רשעים, ואף על פי כן לא יבולע לעם כולו. וגם לאותם הזודים, תמיד דרך התשובה תהיה פתוחה להם. וגם הורה להם את המעשה אשר יעשו עם הרשע הזה וכיצד ישיבו לו דברים עד אשר ישוב לתיקונו.

אחר כך אמר להם שאם לא יוכלו לרשע ולא יטיב דרכיו, נכונה להם צרה שניה של דור חדש שיגדל בלי דעת ה' כלל, ואפילו לשאול לא ידעו, ויהיה עם ה' ח"ו כשני עמים, חכמים ותמימים מזה, רשעים ובניהם ותלמידיהם מזה.

לא יוכלו לרפא שבר עמם גם עתה – שבר אחר גדול מזה יהיה צפוי להם: ערבוביא ובלבול גם בלב פשוטי העם התמימים שיכנס הספק בלבבותם ויתחילו תמהים על הקרע הזה שבעם, הללו מתקדשים, והללו צוחקים – 'מה זאת', מי כאן הטועים, הללו או הללו? והעבודה, קדושה היא או ח"ו חולין?

אחרי ארבעים שנה במדבר, קרוב למותו גילה להם משה מפי הגבורה שברכות השנים אפשר שהרפיון הזה יגע עד אשיות העם, ועד הבן החכם יגיע, גם הוא יתחיל לשאול. ומתוך הכוונות הטובות ביותר לרפא שבר העם, שלא יהא עם ה' כשני עמים, יתחיל לחקור אחרי 'עדות' 'חקים' ו'משפטים' מה בין אלה לאלה, ושמא אפשר להקל בזה מתוך שצריכים לקיים את זה; –

אין זאת אלא שנגע הרפיון גם בו, וגם אצלו צריכים לחדש את הזכרון של יציאת מצרים כי עם נבחר אנחנו, ולא עם בוחר. לא לנו לבחור בין דברי ה' אלה לאלה. וכשם שעבדים היינו לפרעה במצרים, הננו היום עבדים לה' ואין טיבו של עבד לבחור במקצת ממצוות אדוניו ולהטיל ספק באחרות. 'עבדים היינו, ויוציאנו, ויצונו ה' לעשות את כל החוקים האלה' הכל חוק! כיון שבאת לברור בין מצוה למצוה, זו נאמר בה טעם וזו נאמרה בלי טעם; זו שנאמר בה טעם, בהשתנות הטעם – שמא תשתנה גם המצוה... – לפיכך אומרים לו: הכל חוק ואין שום דבר מתחלף ולא משתנה! זה סדרה של התורה בהתפתחות המאורעות ובסדרם.

כיון שאנו באים היום לעשות את המעשה אשר צייתה לנו התורה למען חינוך בנינו, אנו כבר מוצאים לפנינו את כל ארבעה הבנים יחד, על כל שאלותיהם ומכאוביהם ומכאובינו מהם; – זו על כן עצתם של חז"ל מסדרי ההגדה שנתחיל תחילה בהגדתנו אל החכם, כדי לחזק באמונתו וכדי שנוכל לשתפו גם בויכוחנו עם הרשע. ואין חיזוק גדול מן הדבקות במצוות עד האחרונה שבהן, והוא מפרש לו את הכתוב ויצונו ה' לעשות את כל החקים האלה – עד – אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן דבר אחד מכל אלה לא יפול.

חיזקת את החכם, צא אתו יחד והאבק עם הרשע להטותו לדת אמת ולתחיה. הדבר הראשון שאתה צריך לעשות עמו, להסיר ממנו בטחונו על ידי שיראה בך שבטחונך גדול משלו. או אז יבוש לפצות פה בגאווה וגאון, והמתן וצפה לו שיפתח אזנו ולבו לשמוע דברי אמת ושב ורפא לו.

חיזקת את החכם וחישלת אותו בעשותך אותו מגן ותריס בפני הרשע, וגם שיני הרשע הקהית ואינו מדבר עוד בבטחה של אתמול, כבר הגיעה השעה לחזק את בדקי העם להשיב לתמימים את תמותם כבראשונה. כשהחכם מדבר והרשע שותק, או אז יבין אותם התם כשתאמר 'בחזוק יד הוציאנו ה' וכוחו היום ככוחו אז, הבה נמרוד? חס ושלום, לא נמרוד!

והיה מחנך שלם כבתחילה, והרשע שיניו קהו ולבו נפתח והולך. אותה שעה, פרוץ גם חומת ההתנכרות של אלה שאינם יודעים לשאול שכבר רחקו מעולמו של הקב"ה ועוסקים בישובו של עולם אחר, עולם של חולין, וכך אמור להם: לא בעבור מעשיכם אנו קימים אלא בעבור זה בלבד והם יאמינו לך, כי כבר חדלו להאמין בכל 'בעבור זה' אחר שהאמינו פעם, וגם אין בהם מרשעת הרשעים, אבותיהם שלפנים. כיון שרק פתחת פתח בלבם, פתח זה יתרחב עד לפתחו של אולם. לאחר מכן מתחיל עיקר ההגדה, ואומר דברים רבים שגם אוון הרשע יכולה לשמעם ולספגם עד כדי שיעזוב דרכו ויצטרף עם כולם לומר בסוף 'לפיכך אנחנו (כולנו) חיבים להודות ולהלל... (מתוך 'סדר ליל פסח' לזקני הר"א כי טוב ז"ל. וראה שם עוד בארוכה באור המשך ההגדה לבן הרשע).

כעיקר הדברים שבין לרב בין לשמואל אומרים שניהם ולא נחלקו אלא במה פותחים, כן כתב הריטב"א בפירושו ההגדה. וע' בלשון הרמב"ם (ז,ד) ובמאירי.

עוד על 'מתחילה עובדי ע"ז היו אבותינו...' – ע' מכתב מאליהו ח"ב עמ' 21; עולת ראייה ח"ב עמ' רסא.

דף קיז

'פסלו של מיכה עומד בבכי וישראל אומרים את ההלל?!'. יש המזהים את המקום 'בכי' [כפרש"י שהוא שם מקום. ובמסכת עבודה זרה (יא:)] ציינו את היריד שב'עין בכי' כמקום של עבודה זרה] עם 'בעל בק' [ויש מי ששיער שמקור השם 'בק' הוא 'בקי' – עיר בלשון מצרית] – עיר החרבות המפורסמת בבקעת הלבנון, שהיתה מרכז אלילי ידוע, ואשר שכנה לא הרחק מגבול בני דן בצפון ארץ ישראל. ואפשר לאחד את פרוש רש"י ורשב"ם, שלכך השמיטו במכוון את הקידומת 'בעל' ונשאר 'בכי' לבדו – כדי להוציא שם גנאי על מקום משכנה של עבודה זרה (ע' עיונים בדברי חז"ל ובלשונם, עמ' מה).

ויסיפו לאכול תחילה מעט ממצתו העליונה של בעל הבית. ואין מקום כלל להצריכם לאכול כשני זיתים (הליכות שלמה).

ד. המצות שלנו שהן דקות וקשות, וקשה לאכול מהן כשני זיתים בכדי אכילת פרס, נכון לנהוג לאכלן בזה אחר זה ולא בבת אחת, אם לא שיודע בודאות שיגמור כל אכילתו במשך זמן זה (הליכות שלמה).

דבר אחר: מה דרכו של עני הוא מסיק ואשתו אופה (לקצר משך ההיסק, שאין לו די עצים), אף כאן הוא מסיק ואשתו אופה.

'ובעלי מעשה וחסידים והתמימים מהמירין על עצמן כגאונים המחמירין ולשין ואופין בעצמן' (רא"ש פ"ב כו).

דרשות נוספות מ'לחם עני' – ע' לעיל לו.

דף קטז

רו. א. האם אכילת החרוסת מצוה? ומדוע היא באה?

ב. מצות סיפור יציאת מצרים, כיצד?

ג. עד היכן הוא אומר את ההלל על כוס שני?

ד. מהי ברכת הגאולה הנאמרת לאחר ההגדה והלל המצרי?

ה. האם סומא חייב בהגדה?

א. לתנא קמא אין החרוסת מצוה, ולמה היא באה – משום 'קפא' (– לבטל שרף החזרת שיש בו ארס. ויש מפרשים: תולעת שבה). רבי אלעזר בר' צדוק אומר: מצוה – זכר לתפוח (רבי לוי. שהיו יולדות תחת התפוח כמו שנאמר תחת התפוח עוררתך. עפ"י סוטה יא:), או זכר לטיט (רבי יוחנן). אומר אביי: הלכך צריך ליתן בה קהות (= טעם חומץ – זכר לתפוח) ולעשותה סמיכה (זכר לטיט). וכן שנינו (כרבי יוחנן): תבלין – זכר לתבן. חרוסת – זכר לטיט.
א. כתבו התוס': משמע שהלכה כרבי אלעזר ברבי צדוק.

יש מי שמפרש (עפ"י דברי הרמב"ם בפירוש המשנה) שלרבי אלעזר בר' צ' מברכים על החרוסת כשאר מצוות דרבנן, והלכה כתנא קמא שאין מברכים עליה כיון שהיא באה לסלק סכנה, אעפ"י שגם לתנא קמא היא מצוה (עפ"י חדושי הנצי"ב). ויש מי שכתב (עפ"י הרמב"ם בהלכותיו) שלראבר"צ החרוסת נאכלת בפני עצמה כשאר מצוות, ולת"ק באה לטיבול בלבד וכן הלכה (אמת ליעקב).

ב. בירושלמי אמרו: יש שעושים זכר לדם. ונוהגים לעשותה סמיכה, ובשעת אכילה מקלישים אותה ביין וחומץ. ובתשובת הגאונים כתוב לעשותה מפירות שנדמתה בהם כנסת ישראל בשיר השירים: תפוח, רמון, תאנה, תמר ואגוז. וכן שקד – על שם ששקד הקב"ה על הקץ (תוס').

ג. ישנה דעת ראשונים שגם המצה מטבילים בחרוסת (עפ"י רמב"ם ח, ח ובהגמ"י בשם תש"ה"ג. וע"ש ברבנו מנות, בטור ובאבודרהם בשם כמה ראשונים. וכן הוא מנהג התימנים). ואין כן דעת שאר הראשונים (ע' ראב"ד ומ"מ שם; או"ח תעה).

ב. סיפור יציאת מצרים נעשה על ידי שאלה ותשובה. חכם בנו (וה"ה בתו. קצוש"ע קיט,ד; הלי"ש. וע' ערוה"ש תעג,כא) – שואלו 'מה נשתנה...'. אם אינו חכם – אשתו שואלתו. ואם לאו – הוא שואל את עצמו. ואפילו שני תלמידי חכמים היודעים בהלכות הפסח שואלים זה לזה 'מה נשתנה'.

א. יש אומרים שעיקר מצות הסיפור מהתורה היא לענות לכשישאלוהו, אבל אם לא נשאל, גדר המצוה הוא לעשות המעשים שבאותו הלילה כאכילת מצה וכד', ומתוך כך אנו זוכרים יציאת מצרים (עפ"י שו"ת הרא"ש כד, ב – אלא שמדרבנן שואל ומשיב לעצמו).

ב. הנשאל אינו צריך לחזור על השאלה אלא מתחיל בתשובה (עפ"י מהרי"ל, רמ"א תעג,ז).

ג. המיסב עם בניו בבית אביו וכד' – אינו חייב לספר להם הסיפור בעצמו הואיל ושומעים אותו מפי עורך הסדר, כי עיקר חיוב האב הוא שישמעו בניו הלילה הזה סיפור יציאת מצרים (הליכות שלמה).

מתחיל בגנות ומסיים בשבת. מהו בגנות – רב אמר: מתחילה עובדי עבודה זרה היו אבותינו. ושמואל אמר: עבדים היינו לפרעה במצרים. ודורש כל הפרשה כולה.

להלכה נוהגים הכל להתחיל ב'עבדים היינו' ולאחר מכן 'מתחילה עובדי ע"ז...'. (עפ"י ר"ח ורי"ף ושר"ר).

רבן גמליאל היה אומר: כל שלא אמר שלשה דברים אלו בפסח לא יצא ידי חובתו: פסח מצה ומרור. פסח [שהיו אבותינו אוכלים] על שום מה, על שום שפסח המקום... מצה זו... מרור זה... (ואמרתם זבח פסח הוא... – והוקשו מצה ומרור לפסח. תוס'). וצריך להגביהם כשאומר 'מצה זו...'. אבל בשר בזמן הזה אינו מגביה מפני שנראה כאוכל קדשים בחוץ (רבא).

נראה שדברי רבן גמליאל כפשוטם, שגם אם סיפר ביציאת מצרים ובמכות, אם לא אמר 'מצה זו שאנו אוכלים על שום מה... וכו' – לא יצא ידי חובת סיפור (עפ"י שו"ת משיב דבר ח"א לב). ובראשונים משמע שלא יצא ידי המצוה כראוי אבל אין נחשב כמי שלא סיפר (ער"ן ומאירי. וע' במלחמת ה' לרמב"ן פ"ק דברכות שא"צ לאכול שוב מצה ופסח אלא שלא יצא מן המובחר. ולא פירש שלא יצא ידי חובת סיפור. וע"ע שעורים לזכר אבא מרי ח"ב עמ' קסא; ויגד משה כב, טז). ולפיכך נראה שמי שאינו יכול לשהות באמירת ההגדה אלא זמן מצומצם ביותר – יאמר 'עבדים היינו' וכו' שזהו עיקר החיוב מן התורה (הגרשו"א, בהערות לספר לב אברהם. מובא בהלי"ש).

בכל דור ודור חייב אדם לראות (הרמב"ם כתב: להראות) את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים (והגדת לבנגד ביום ההוא לאמר בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים). אמר רבא: צריך שיאמר 'ואתנו הוציא משם...'.
וממשיך 'לפיכך אנחנו חייבים להודות ולהלל...'. ומתחיל באמירת ההלל.

עיקר החיוב במצוה זו הוא ההודאה לה' על הגאולה. ואם יספר סיפור היציאה ולא יכליל את ההודאה לה' – יתכן שלא יצא, שאין מצות 'למען תזכור... ענינה לדעת קורות עם ישראל אלא כדי להודות לה' על גאולתנו ועל פדות נפשנו. וחיוב מוטל על כל אדם בכל דור להעמיק חקר בנפלאות ה', כמו שכתב מהר"ל מפראג (חדושי הגרשו"א, מובא בהליכות שלמה).

כאמור למעלה, ההגדה נאמרת לאחר מציגת כוס שני.

מציגת הכוס נועדה להתמיה את הבן שישאל מה נשתנה למוזג עתה כוס שני קודם אכילה (רש"י ורשב"ם).

ג. עד היכן הוא אומר את ההלל (בכוס שני) – בית שמאי אומרים: עד אם הבנים שמחה. ובית הלל אומרים: עד חלמיש למעינו מים.